

ORHUN YAZITLARI'NIN HALK SAĞLIĞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

An Evaluation of the Orkhon Inscriptions in Terms of Public Health

Ensar KILIÇ¹

 ORCID ID: 0000-0003-2294-4443 | ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öz: Orhun Yazıtları, İslamiyet öncesinde Orta Asya bozkırında yaşayan göçebe Türk topluluklarının sağlık anlayışına ve sağlıkla ilgili kültürel dinamiklerine dair önemli veriler sunmaktadır. Türk kağanı, 8. yüzyılda taşa vurulan bu yazıtlarda ulusuna seslenirken toplumsal düzenin önemini vurgulamakta ve halk sağlığının korunabilmesi için boyların disiplin içerisinde hareket etmesi gerektiğini tekrar tekrar vurgulamaktadır. Yine bu metinlerden kuraklık, kıtlık ve salgınlar gibi halk sağlığını doğrudan etkileyen faktörler ve geleneksel tedavi uygulamalarıyla ilgili çıkarımlar da yapmak mümkündür. Çalışmada, bu çıkarımların yanında, Orta Asya'daki göçebe topluluklarda görülen yazın serin kışın sıcak yerlerde konaklama, hem probiyotik açısından zengin hem de bağışıklığı destekleyici beslenme ve suya kutsiyet addetme gibi toplumsal pratiklerin halk sağlığına etkisi değerlendirilmiştir. Orhun Yazıtları'ndan sağlanan bilgilerin doğrulanması ve zenginleştirilmesi amacıyla Türklerin yerleşik hayata uyum sağlamaya başladığı Eski Uygur Devri'nde kayda geçirilen metinlerden elde edilen bilgiler de destekleyici veri seti olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak bu çalışmada, İslamiyet öncesindeki göçebe Türklerin halk sağlığına dair ekosistemi, hermenötik yöntemle bütüncül bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Orhun Yazıtları'nda halk sağlığı, eski Türklerde sosyokültürel yaşam, eski Türk topluluklarında salgın hastalıklar, Türklerde hastalık algısı.

Abstract: The Orkhon Inscriptions provide significant information on the health perceptions and the cultural dynamics related to health among the nomadic Turkic communities living in the Central Asian

¹Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, ensarkilic@meb.gov.tr. Hakem süreci tamamlanma tarihi: 27.09.2025

Künye: Kılıç, E. (2025). Orhun Yazıtları'nın halk sağlığı açısından değerlendirilmesi. *Artikel Akademi*, 54-65.

*Bu kitap bölümü, Mayıs 2025'te Buhara'da düzenlenen "Dil ve Edebiyatta Sağlık Sempozyumu"nda sunulan aynı adlı bildirinin genişletilmesi ve yeni verilerle detaylandırılması ile üretilmiştir.

steppes before the advent of Islam. In these inscriptions, carved in stone in the 8th century, the Turkic khagan addresses his people, emphasizing the importance of social order and repeatedly underlining that the preservation of public health required the tribes to act with discipline. These texts also allow for inferences concerning factors that directly affected public health, such as droughts, famines, and epidemics, as well as traditional healing practices. In addition to these inferences, the study evaluates the impact on public health of certain practices and beliefs observed among nomadic communities in Central Asia, such as seasonal migration to cooler areas in summer and warmer areas in winter, maintaining a diet rich in probiotics to support immunity, and attributing sanctity to water. To verify and enrich the information obtained from the Orkhon Inscriptions, data derived from texts of the Old Uighur period—when the Turks began to adapt to a sedentary lifestyle—were also used as a supporting dataset. In conclusion, this study holistically examines, through a hermeneutic method, the ecosystem of public health among pre-Islamic nomadic Turks.

Keywords: *Public health in the Orkhon Inscriptions, socio-cultural life in the old Turks, epidemic diseases among old Turkic communities, perception of illness among the Turks.*

Giriş

Türk edebiyatının ilk büyük eseri olan Orhun Yazıtları sadece dil bilimsel açıdan değil, aynı zamanda İslamiyet öncesinde yaşayan göçebe Türklerin yaşamı hakkında sosyoloji, antropoloji ve sağlık gibi birçok alanda önemli bilgiler sunan değerli bir kaynaktır.

Orhun alfabesi ile taşta işlenen yazıtlar; Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk adına 8. yüzyılda dikilmiştir (Ata, 2011, s. 59-61). Yazıtlardan 13. yüzyıl bilginlerinden Cüveyni tarafından bahsedilse de Orhun Yazıtları'nı bilim dünyasına tanıtan kişi Nikolay Yadrintsev olmuştur (Ata, 2011, s. 59-61). Yazıtlar, 19. yüzyılın sonunda Wilhelm Thomson tarafından çözümlenmiştir (Ata, 2011, s. 59-61).

Yazıtlarda 8. yüzyıldaki Türk topluluklarının yaşayış tarzına dair çok sayıda bilginin bulunması, eski Türklerdeki halk sağlığı uygulamaları ile ilgili çıkarımlar yapmayı mümkün kılmaktadır. Eski Uygur Dönemi'ne ulaşıldığındaysa *otacı* “şifacı”, *otamak* ~ *otlamak* “tedavi etmek”, *ölgülüg* “ölüm derecesinde hasta olan” ve *kanağ* “kan alma” gibi çok sayıda tıbbi terim ve söz, yazılı metinlerde tanıklanır (bk.

Wilkens, 2021; bk. Caferoğlu, 1968). Ayrıca eski Uygurlarda “esengü bitig” olarak adlandırılan kişisel mektupların giriş kısmında mektubu yazan kişilerin kendi sağlıklarından kısaca bahsettikleri görülür (Arslan, 2022, s. 527). Eski Uygurlara ait metinlerinden edinilen bu bilgiler, yerleşik hayata uyum sağlamaya çalışan Türk topluluklarının yaşadıkları toplumsal değişimi belgelemelerinin yanında göçebe kültürün sağlık algı ve pratikleri hakkında ipuçları sağlamaya devam etmiştir.

Göçebe hayat süren eski Türk topluluklarında tıp, bilimsel bir çalışma alanı değildir. Tedavi ihtiyacı bir nevi şifacı olarak hizmet veren ve birçok kez ritüele dayalı sağaltma teknikleri kullanan şamanlar tarafından karşılanmaktadır (Demir, 2016, s. 20-22). Uygur Dönemi'nde yerleşik hayatın yaygınlaşmasıyla birlikte daha bilimsel yöntemlerle özellikle bitki kaynaklı ilaç tariflerinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir (Uzunkaya, 2023, s. 118-119). Bu tıbbi gelişimde erken dönem Çin ve Hint biliminin etkisi büyüktür (Uzunkaya, 2023, s. 117-120).

Orhun Yazıtlarında Göçebeliliğin Toplum Sağlığı Üzerindeki Etkisi

Her toplum kendi yaşam tarzının getirdiği şartlara uygun sağlık önlemleri geliştirir. Eski Türkler Orta Asya bozkırının zor yaşam koşullarıyla mücadele edebilmek için kendi yaşam tarzlarını da coğrafyaya uygun hâle getirmiştir. Nitekim göçebelilik eski Türkler için sadece iktisadi ve sosyokültürel faktörlerin desteklediği bir yaşam tarzı değildir. Orta Asya bozkırı yılın belli dönemlerinde aşırı sıcak ve soğukun hâkim olduğu bir coğrafyadır. Bu sebeple hava sıcaklıklarındaki aşırılıkların neden olduğu hastalıklardan kaçınmanın en güzel yollarından biri konargöçer yaşamdır. Dolayısıyla eski Türkler, kışın “kışlak”ta yani “köylerde” yazın ise “yayla”larda konaklayarak iklim kaynaklı hastalıklardan da korunmaya çalışmıştır.

Orhun Yazıtları'nda eski Türklerin kışları, hava koşullarının elverişli olduğu yerlerde geçirdiklerini şu cümleden anlamak mümkündür (KT,

K8): *Amga Kurgan'da kışlayıp yazında Oğuz'a doğru ordu sevk ettik.*² Her ne kadar Orhun Yazıtları'nda “yazı geçirmek” yani “yaylamak” fiili geçmese de bu kelimeye Eski Uygur Dönemi'ndeki Terhin Yazıtları'nda şu şekilde rastlanmaktadır (Tekin, 1983, s. 806-809): *Ejderha yılında Ötüken ortasında, As-Öngüz zirvesinin ve Kan-Iduk zirvesinin batısında yayladım.*

Eski Türklerin yaşadığı coğrafya Çin ya da Hindistan gibi komşu coğrafyalardan farklı olarak gür bir bitki örtüsüne ya da yeterli tatlı su kaynağına sahip değildir (Koca, 2017, s. 1-3). Fakat Orta Asya bozkırı, dünyanın en büyük bitişik otlak arazisidir (Mirzabayev, 2015, s. 93-94). Yani bu coğrafyada imkân ve imkânsızlık bir aradadır. Yaza doğru toprağın nemlenmesiyle küçük otların yeşerdiği toprak, hayvan sürülerinin yetiştirilmesi için elverişlidir. Fakat çöl ikliminin stabil olmaması Orta Asya topluluklarının zaman zaman susuzluk çekmesine ve “yut” adı verilen kuralıklarla boğuşmasına sebep olmuştur. Bu durum yazıtlarda şu şekilde ifade edilmektedir (BK, D31): *Kırk yaşında Amgi Kurgan'da kışladığımızda kıtlık (yut) oldu.*

Eski Türklerdeki kıtlıklar büyük göç hareketlerini ve bu göç hareketlerine bağlı toplum sağlığı sorunlarını tetiklemiştir. Bu dönemde, kıtlık ve buna bağlı göç; Türkler arasında, toplumsal hatalardan kaynaklanan ilahi bir ceza olarak algılanmıştır. Uygur Dönemi'nde yazıya geçirilen “Göç Destanı” buna örnektir. Bu destan, Orta Asya'nın soğuk çöllerinde kıtlığın sebep olduğu göçler ve bu göçlerin sonuçlarının betimlendiği fakat kuraklığın sebep olduğu göçün doğal bir süreç olarak değil ilahi bir cezalandırma olarak algılandığı mitsel öğeler taşıyan bir anlatıdır (Sevim ve Yücel-Çetin, 2021, s. 1663-1666)

Eski Türklerde göçebelik aslında kıtlığa karşı toplumsal bir direnç mekanizması görevi üstlenmiştir. Kuraklık olan yerlerdeki insanlar, kendilerine yeni mera alanları bulmak için göç etmiştir. Bu durum her ne kadar Orta Asya toplulukları arasında sulak alan ve mera kavgalarına

² Günümüzdeki Türkiye Türkçesine çevirilerde Tekin (2003) ve Ergin (2000) kaynaklarından yararlanılmıştır. Atıflarda BK: *Bilge Kağan Yazıtı* ve KT: *Kültigin Yazıtı* kısaltmaları kullanılmıştır.

sebepler olsa da bozkır yaşam tarzının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Nitekim bugünkü bilimsel veriler de Orta Asya bozkırındaki verimliliği en çok artıran uygulamanın göçebe hayvancılık faaliyeti olduğunu doğrulamaktadır (Mirzabayev, 2015, s. 93-94).

Orhun Yazıtlarında Beslenme Şeklinin Halk Sağlığına Etkisi

Bitkisel ürünlerin çeşitlilik arz etmediği bir bozkırda hayvansal ürünler son derece kıymetlidir. Çünkü bu ürünler hem zengin bir protein kaynağıdır hem de bunların bitkisel ürünler gibi mutlak surette stoklanması gerekmez. Böylelikle göçü zorlaştıran bir faktör hâline gelmezler. Bu sebeple eski Türkler için halkın gıda güvenliğinin ve esenliğinin kaynağını hayvansal ürünler teşkil etmiştir. Nitekim yazıtlarda kağan Türk halkını doyurup refaha kavuşturduğunu anlatırken bunu onlara at sürüleri vererek yaptığını anlatmaktadır (BK, D38): *Türk boyları açtı. Onları at sürüleriyle doyurdum.*

Eski Türkler atın sütünü de işleyerek “kıymız” denilen içeceği üretmiştir. MÖ 9. yüzyıldan beri yazılı kaynaklardan takip edilebilen kıymız içeceğinin özellikle bazı kalp, akciğer ve mide hastalıklarına iyi geldiğine dair çalışmalar mevcuttur (Yalınel, 2021, s. 1-68). Yoğurt ve ayran gibi diğer süt ürünlerinin isimlerine de Eski Türkçeden beri rastlanıldığı düşünülmüşse eski Türklerin probiyotik açıdan zengin ürünlerle beslendiği anlaşılmaktadır (bk. Durukoğlu, 2017, s. 100-103). Tüm bunlar bozkır şartlarında nasıl sağlıklı kalılabildiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Eski Türklerdeki göçebe arayışın merkezinde su yatar. Su ve toprağın buluşması, hayvanların otlatılması ve refahın artması demektir. Suyun kirlenmesi ya da su ihtiyacının ortaya çıkması felaket ve kıtlık anlamına gelir. Bu durum eski Türklerin zihnindeki su algısının ilahi mertebeye ulaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla eski Türkler, göl ve ırmak gibi su kaynaklarının ilahi güçleri olduğuna ve buraların ruhları barındırdığına inanmıştır (Uçar, 2020, s. 24).

Çin kaynakları Hunların yılın belirli dönemlerinde toplanıp yer-su ruhlarına kurbanlar sunduğunu belirtmektedir (Uçar, 2020, s. 28). Tüm bunlardan eski Türklerin suya yükledikleri kutsiyet ile su kaynaklarının daha verimli ve doğa ile uyumlu şekilde kullanılmasını sağladıkları,

suya yakın olmanın refah anlamına geldiğinin bilincinde oldukları anlaşılmaktadır. Buna uygun olarak yazıtlarda sıklıkla yer ve suyun kutsiyetine atıf yapıldığı görülmektedir: *Türk Tanrısı kutsal yeri suyu böylece düzenlemiş* (BK, D10), vb.

Yukarıdaki bilgilerden Eski Türklerdeki beslenme kültürü hakkında şu çıkarımlarda bulunulabilir:

1. Eski Türkler, hayvansal proteinler ve probiyotik açıdan zengin bir yeme kültürüne sahiptir. Bu da vücutlarının bozkır şartlarına daha iyi adapte olmasını sağlamış olmalıdır.
2. Eski Türkler yazları daha serin, kışları ise daha sıcak yerlerde geçirerek mevsim etkisiyle artan hastalıkların azalmasını sağlamıştır.
3. Eski Türkler suyun verimli kullanılması gerektiğinin farkındadır. Bu durum Eski Türklerle ait inanç sistemine de yansımış ve suya kutsiyet addedilmiştir.

Orhun Yazıtlarında Devletin Halk Sağlığını Korumadaki Rolü

Eski Türklerdeki halk sağlığı uygulamaları, göçebe yaşam tarzının imkânlarına göre şekillenmiştir. Daha önce belirtildiği üzere göçebeliliğin halk sağlığına bazı olumlu katkıları olduğu gibi bazı noktalarda da göçebelilik sağlık uygulamalarını zorlaştırmıştır. Bu noktada devlet otoritesi ve töre, halk sağlığının korunmasında önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Türklerde kağanın güçlü ve basiretli yönetimi, halkın dirlik ve düzen içerisinde olmasının ön koşulu olarak görülmüştür. Yazıtlara göre kağanın gücünün sarsılması ve disiplinsizlik, ülkedeki tüm sistemin bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Köktürkler ve genel olarak eski Türk toplumunda, hastalıklar ile toplumsal düzen eksikliği arasında güçlü bir ilişki olduğuna inanılmıştır. Yazıtlarda geçen “Dirlik ve düzene tabi olmadığın için seni besleyen bilge kağanına hata ettin.” (KT, D23) şeklindeki ifade, topluluğun refaha erebilmesi için kağanına ve dolayısıyla devletine sarsılmaz bir bağlılık göstermesi, daha da önemlisi disiplinsiz hareket etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Köktürklerde toplumsal disiplinin sağlanması için kağanın işaret ettiği alanlara yönelik buralarda yaşam alanları kurmak en önemli husus olarak görülmüştür.

Yazıtlarda Türk toplulukları ve kağanları için ideal yaşam alanı olarak Ötüken Ormanı gösterilmiştir (Aydın, 2007, s. 1265-1267). Ayrıca Şine Uşi ve Terhin yazıtlarında Ötüken'den sıklıkla bahsedilmiştir (Aydın, 2007, s. 1265-1267). Buna göre kağanın belirlediği yaşam alanının dışına çıkmak ve nüfusun düzensiz dağılmasına sebep olmak, eski Türklerin yaşadığı birçok problemin kaynağıdır (KT, G8-9): *Türk boyları, tok olduğunda açlık ve tokluk aklına gelmez. (...) Öyle olduğundan dolayı sana yol gösteren kağanının sözünü dinlemeyip her yere vardın. Her ne zaman bunu yapsan yittin, yok oldun.*

Devletin belirlediği iskân politikasına riayet etmemek ve geniş alandaki farklı topluluklarla temas etmek sosyoekonomik sorunlar, otlak çatışmaları ve güvenlik zafiyetinin yanı sıra ister istemez bulaşıcı hastalıkların yayılmasını da kolaylaştırmıştır. Çünkü aşının olmadığı bir dönemde, ortak bir yaşam pratiğinin paylaşılmadığı yeni bir toplulukla temas etmek birçok hastalık için yeni bir toplumsal bağışıklık sürecini zorunlu hâle getirmiştir. Tarihte farklı toplulukların birbiri ile karşılaşması sonucunda salgınların ortaya çıktığına dair çokça örnek vardır. Örneğin Avrupalıların Amerika kıtasını keşfetmelerinin ardından onlarla temas eden birçok yerlinin salgın hastalıklar yüzünden öldüğü bilinmektedir (Türk vd., 2020, s. 617).

Salgın Hastalıklar

Birçok erken çağ toplumuna benzer şekilde eski Türklerde de özellikle salgın hastalıklar ilahi güçlerin sebep olduğu felaketler olarak görülmüştür. Buna uygun olarak eski Türklerde şamanların sadece hasta kişileri iyileştirmek için şifacılık yapmadığı aynı zamanda toplum sağlığının temin edilmesi için ritüeller ve ayinler düzenlediği görülmektedir (Çamurcuoğlu-Tosun, 2024, s. 21).

Bugün Şamanist ritüel ve inançların hâlâ canlı olduğu Altaylarda Erlik Han'ın insanlara ve hayvanlara "körmös" adı verilen ruhlar vasıtasıyla hastalıklar ve felaketler getirdiğine inanılır (Akman ve Köktan, 2019, s. 216-217). Sağalmanın başlıca yolu, Erlik Han'a kurbanlar sunarak

onun gazabından kaçınmaktır (Akman ve Köktan, 2019, s. 216-217). İnanışa göre, onun gazabından kaçamayıp hastalanan kişiler, yer altı dünyasına indirilir ve Erlik Han'ın kölesi olur (Akman ve Köktan, 2019, s. 216-217). Bunların yanında, bir kişi yıldırım ya da bulaşıcı bir hastalıktan öldükten sonra uğursuzluktan kurtulmak için hayvanlar kurban edilmesi ve bu hayvanlara ait kemiklerin yakılıp uğursuz yerin etrafında at ile dönülmesi, eski Türklerdeki hastalık ve uğursuzluk kavramlarının ilişkisine ışık tutabilecek eş zamanlı ipuçlarındandır (Ölmez, 2008, s. 31).

Savaş dışındaki sebeplerle ölenlerin yer altına indirilmesi ve burada kötü muameleye maruz kalması, aslında sadece Türklere ait bir inanış değildir. Orta Asya kökenli Türk olmayan bir kavim olan Ostiaklarda da Erlik inancına benzer şekilde ölen kişilerin yer altında köle olarak acı içinde hizmet ettiğine inanılmıştır (Rüzgar, 2019, s. 21). Savaşta veya aniden ölenlerin ise doğrudan göğe çıktığı düşünülmüştür (Rüzgar, 2019, s. 21).

Yatalak hastalığın Türkler ve diğer eski Orta Asya topluluklarında bu denli istenilmeyen bir durum olmasının sebebi yaşam şartlarında gizlidir. Göçebe yaşamda her bireyin kendi bakım ve geçimini üstlenmesi gerekir. Nitekim Çin kaynaklarında Türkler için savaşta ölmenin kutsal ve gurur verici bir durum olduğu fakat hastalanarak vefat etmenin ise yüz kızartıcı bir ölüm şekli olduğu aktarılmıştır (Rüzgar, 2019, s. 21).

Eski Türkler salgın hastalıkları soğuk ve sıcak kaynaklı hastalıklar olarak ikiye ayırmıştır (Bardakcı, 2020, s. 42). Soğuk kaynaklı salgın hastalıklara “yut” adı verilmiştir (Bardakcı, 2020, s. 42). Talihsizlik sonucunda oluştuğuna inanılan hastalıklar ise “ülüg”ün kaybına bağlanmıştır (Bardakcı, 2020, s. 42).

Eski Türklerde toplum sağlığını tehlikeye düşürebilecek bir hastalığa sahip kişiler için oldukça katı karantina kuralları uygulanmıştır. Nitekim bu kişilerin sadece kendisine hizmet edecek köleler dışındaki hiç kimseyle görüşmesine izin verilmemiş ve hasta kişilerin evlerine hasta olduklarını belirten bayraklar asılmıştır (Bardakcı, 2020, s. 42-44). Bu karantina genellikle iki yıl uygulanmıştır (Bardakcı, 2020, s. 42-44). Böylelikle *kegen* “hastalık, veba” (Wilkens, 2021, s. 362;

Caferoğlu, 1968, s. 104) gibi hastalıkların yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca eski Türklerin yerleşik hayata geçmeye başladıktan sonra toplumsal hijyen ve salgın arasındaki ilişkiyi daha fazla önemseydiği anlaşılmaktadır. Örneğin Eski Uygurların “ölütlük” (Wilkens, 2021, s. 533) adı verilen mezbahaneler kullandığı bilinmektedir.

Travma ve Kesikler

Travmaya dayalı hastalıklar, İslamiyet öncesi Türk topluluklarında önemli bir sağaltım alanıdır. Çünkü bu dönemde Türkler güçlü ordulara sahip, savaşçı bir ulus olarak yaşamıştır. Dolayısıyla Eski Türkçedeki yazılı metinlerde *bertin-*, *koğşal-*, *çuk-*, *yüntüt-* gibi “yaralanmak” (Wilkens, 2021) manasında çok sayıda fiile rastlanması tesadüf değildir. Sonuçta savaşta kesik ve darbe sonucu yaralanan çok sayıda kişinin yaraları enfeksiyon kapmadan tedavi edilmesi gerekmiştir.

Eski Uygur Türklerindeki *basami* “yara tedavisi” ve *kakani* “bir yara türü” (Wilkens, 2021) gibi yabancı kökenli tıp terimleri, Eski Türklerin yara sağaltımında diğer kavimlerden etkilendiğini göstermesinin yanında etkili tıbbi teknikler için arayış içinde olduğunu da göstermektedir.

Eski Türklerde enfeksiyon kapma ihtimali olan yaraların sağaltımındaki en önemli tekniklerden biri yaraları yüksek ısıya maruz bırakarak koterize etmektir. Bu noktada Eski Uygur metinlerinde *tögne-* “koterize etmek” (Wilkens, 2021, s. 737) fiiline rastlanmaktadır. Bu tedavi yöntemine Anadolu’daki alazlama ocaklarından diğer Türk topluluklarındaki uygulamalara kadar hâlâ rastlanmaktadır (Tarçın, 2020, s. 213).

Sonuç

Gerek Orhun Yazıtları gerek daha sonraki kaynaklar incelendiğinde İslamiyet öncesi halk sağlığı uygulamaları ve sağlık algısı ile ilgili şu çıkarımlara ulaşılmaktadır:

Göçebe hayat süren eski Türk toplumlarında kuraklık, açlık ve salgın gibi halk sağlığını olumsuz etkileyen faktörlerle karşılaşmaktadır.

Salgınlardan korunma önemli görülmüş ve gerektiğinde karantina önlemlerine başvurulmuştur. Fakat göçebe Türklerde tıp, bilimsel bir alan olmadığı için sağalma ve hastalanma süreçlerine değişik anlamlar yüklenmiştir. Bu sebeple şamanlar eşliğinde yürütülen ritüeller şifa kaynağı olarak görülmüştür. Çünkü hastalıkların toplumsal bozulma ve kötü ruhlarla ilişkilendirilmesi yaygındır.

Göçebe Türklerde hastalıkların sebebini anlamak ve etkili tedaviler geliştirmek o dönem için zordur. Dolayısıyla bu hastalıklara yakalandıktan sonra iyileşmekten ziyade bu hastalıklardan kaçınmak daha önemli görülmüştür. Buna uygun olarak eski Türklerin hareketli bir hayat tarzına sahip olup probiyotik ve protein açısından zengin bir diyetle sahip olması, zor bozkır şartlarında onlara ekstra direnç sağlamıştır.

Eski Türklerde bulaşıcı ve metabolik hastalıklara bilimsel bakış eski Uygurlar ile başlar. Eski Uygurlar yerleşik yaşama geçmeye başlamalarının da etkisiyle özellikle Çin ve Hint tıbbından etkilenmiş ve döneme ait metinlerde bitkisel ilaç terkipleri görülmeye başlamıştır.

İslamiyet öncesindeki göçebe Türklerde, savaş ve kaza kaynaklı hastalıklara bakış açısı daha rasyoneldir. Bu hastalıklar bulaşıcı ve metabolik hastalıklardan ayrılmış ve savaşta yaralanan kişiler kötü ruhlarla ilişkilendirilmediği gibi dağlama gibi enfeksiyon kaynağını kurutmaya dayalı geleneksel yöntemler kullanılmıştır.

Kağanlar, halk sağlığı ile birlikte diğer birçok toplumsal kurumun işleyişini toplumsal disiplinle ilişkilendirmiştir. Bu noktada özellikle devletin iskân politikalarının uygulanmasının önemi vurgulanmıştır.

Türklerin yazın daha serin, kışın daha ılıman bölgelere göç etmesi hem mevsimsel hastalıkların azaltılması hem de besin sürekliliğinin sağlanması açısından toplum sağlığını desteklemiştir. Bu açıdan su hayatın kaynağı olarak görülmüş ve ona kutsiyet addedilmiştir.

Kaynakça

- Akman, D. M. ve Köktan, Ü. Y. (2019). Türk ve Yunan mitolojilerindeki yeraltı âlemine ait unsurlar. *Türük: International Language Literature & Folklore Researches Journal / Uluslararası Dil Edebiyat Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(19).
- Arslan, H. Ç. (2022). Eski Uygurca Şahsi Mektupları Belirlemede Ölçütler ve Sınıflandırma Sorunu. *Türkiyat Mecmuası*, 32(2), 523-538.
- Ata, A. (2011). *Orhun Türkçesi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, E. (2007). Ötüken adı ve yeri üzerine düşünceler. *Electronic Turkish Studies*, 2(4), 1262–1270.
- Bardakçı, K. (2020). Eski Türklerin geleneksel inanç sisteminde salgın. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126(248), 41–48.
- Caferoğlu, A. (1968). Eski Uygur Türkçesi sözlüğü. Türk Dil Kurumu.
- Çamurcuoğlu-Tosun, M. (2024). Eski Türklerde Şamanizm ve günümüze yansımaları. *Ahbar*, (1), 19–29.
- Demir, M. (2016). Şamanizm’de hastalık kavramı ve tedavi yaklaşımları. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 6(1), 19-24.
- Durukoğlu, G. (2017). “Yoğurt” sözcüğünün kökenine dair bir deneme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 1(2), 100–103.
- Ergin, M. (2000). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi.
- Koca, S. (2017). Eski Orta Asya’da tabiat, iklim ve insan unsuru. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1–18.
- Mirzabaev, A., Ahmed, M., Werner, J., Pender, J. ve Louhaichi, M. (2016). Rangelands of Central Asia: Challenges and opportunities. *Journal of Arid Land*, 8(1), 93–108.

- Ölmez, Ö. (2008). *Türk folklorunda ölüm üzerine sosyolojik bir çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rüzgar, B. (2019). *Bozkır kavimlerinde bilim ve düşünce hayatı (başlangıçtan Uygur dönemi sonuna kadar)* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevim, O. ve Yücel-Çetin, D. (2021). Göç destanı'nın kahramanın sonsuz yolculuğu bağlamında kişiler dünyası açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1660–1670.
- Tarçın, G. (2020). Kilis halk hekimliğinde tedavi yöntemleri ve uygulamaları. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (6), 203-224.
- Tekin, T. (1983). Kuzey Moğolistan'da yeni bir Uygur anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. *Bulleten*, 79(184), 795–838.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. Kitap Matbaası.
- Türk, A., Bingöl, B. A. ve Ak, R. (2020). Tarihsel süreçte yaşanan pandemilerin ekonomik ve sosyal etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (COVID-19 Special Issue), 612-632.
- Uçar, H. (2020). Bir kültürün özellikleri: Türklerde su kültürü. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (7), 24–47.
- Uzunkaya, U. (2023). Eski Uygurcada tıp incelemeleri ve bir tıp metnine ilişkin fragmanlar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 55, 115–144.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yalimel, M. (2021). Kımızın Türk tarihi ve kültüründeki yeri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 1–12.